

סיכום

הלכות סת"ם

מסלול הכשרת סופרים ומגיהים
שלחן ערוך ושיטות האחרונים

יוצא לאור על ידי

"למען ילמדו" - המכללה להכשרה תורנית

טאגור 32 תל אביב

semicha770@gmail.com

© כל הזכויות שמורות ל"למען ילמדו"

הואיל ומושקע בתוכניות הלימוד יגיעה והון רב, לכן עפ"י דין תורה ולהבדיל
עפ"י הזכויות בכל המדינות אנו אוסרים בכל תוקף כל הדפסה, צילום,
או העתקה בכל צורה שהיא, אפילו חלק מן החומר. וכן אין לעשות שום
שימוש מסחרי בחומרים אלו, כולל המצגות. ואין להעבירם לאדם אחר.

צורת האותיות – א' עד ג'

בשיעורים הבאים נעסוק בדיני צורת האותיות בכתב אשכנזי (בית יוסף ואריז"ל), על פי קונטרס צורת האותיות של בעל הלבוש עם פירוש "מקדש מעט" שמבאר דבריו ומוסיף עליו חילוקי דינים רבים לכתחילה ובדיעבד, וכן על פי שו"ע הרב שפירט את דיני צורת האותיות בסימן לו, וקונטרס "משנת סופרים" של המשנ"ב בסימן לו.

אות א'

מבנה כללי:

ידוע שהאות א' מורכבת מחלק ימני עליון שהוא כעין אות י', קו אמצעי, וחלק שמאלי תחתון שהוא כעין אות י' הפוכה.

י העליונה של ה-א:

ה-י' העליונה של ה-א' אינה עומדת ישרה אלא צריכה להיות נוטה לכתחילה כלפי מעלה (בין עמידה לבין שכיבה).

בחלק העליון של ה-י' העליונה יש לעשות לכתחילה עוקץ קטן, וכן בתחתית הראש של ה-י' יש לעשות לכתחילה עוקץ קטן (כמו באות י' עצמה, שמלבד הרגל הימנית יש לה בצד שמאל עוקץ עליון כלפי מעלה ועוקץ תחתון כלפי מטה. אמנם העוקצים של י' עליונה של ה-א' אינם מעכבים, כיון ש-י' זו היא רק כדוגמת י' ואינה י' ממש).

1. מהלבוש עולה שה-י, העליונה של ה-א, צריכה רק עוקץ עליון (לכתחילה) ואינה צריכה כלל עוקץ תחתון. אולם בשו"ע הרב כתב על פי מגן אברהם ופרי מגדים שצריכה לכתחילה גם עוקץ תחתון, וכן עולה מהמשנ"ב. ובמקדש מעט ס"ק ב כתב שאם מדובר בכתב עבה טוב לעשות עוקץ תחתון קטן, אך אם מדובר בכתב דק עדיף להמנע ולא לעשות עוקץ תחתון כיון שעלול לבוא לידי קלקול (שהעוקץ עלול לגעת בקו

הרגל של ה-י' צריכה להיות נוגעת לכתחילה באמצע הקו האמצעי.

אם עשה את ה-י' העליונה הפוכה, והיינו שרגל ה-י' הנוגעת בקו האמצעי אינה יוצאת מצד ימין של ראש ה-י' אלא מצד שמאל של ראש ה-י' – כתב במקדש מעט² שיש מי שפוסל, ויש מכשירים, ודעתו נוטה לשיטת המכשירים, ובכל אופן ניתן לתקן זאת על ידי שיוסיף דיו בצד שמאל של ראש ה-י' (באופן שהרגל תצא מאמצע הראש כמו באות ז'), ואחר כך יעבה את הרגל עד שתגיע לקצה הימני של ראש ה-י'.

אם עשה את ה-י' העליונה כעין האות ז', והיינו שהרגל של ה-י' יוצאת מאמצע הראש של ה-י' – כשר בדיעבד³.

הקו האמצעי של ה-א':

בתחתית הקו האמצעי יש לעשות לכתחילה כעין עיקום קטן כלפי מעלה. ואם האריך את העיקום הרבה כלפי מעלה – כשר בדיעבד, ואם אפשר ימחוק קצת באופן שיישאר עיקום קטן⁴.

אם ה-י' העליונה או ה-י' התחתונה אינה נוגעת בקו האמצעי – פסול, שהרי כל האות צריכה להיות גוף אחד. אם הפיסוק בין ה-י' לבין הקו האמצעי ניכר להדיא (מיד כשמסתכלים) – לדעת הפרי מגדים אסור לתקן בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב, אבל משנ"ב⁵ ומקדש מעט⁶ פסקו להקל על פי אחרונים אחרים שאם התינוק מכיר את האות מועיל תיקון.

אם ה-י' העליונה או ה-י' התחתונה קטנה מדי (באופן ניכר) או גדולה מדי (באופן ניכר) ביחס לקו האמצעי – צריך שאלת תינוק⁷.

ל התחתונה של ה-א':

בשונה מהרגל של ה-י' העליונה שכאמור נוגעת באמצע הקו האמצעי, הרי שהרגל של ה-י' התחתונה נוגעת לכתחילה קרוב יותר לראש הקו למעלה, והיינו במרחק של עובי קולמוס וחצי מראש הקו ("עובי קולמוס" היינו רוחב הקו היוצא מן הקולמוס כשכותבים בו פס ישר).

האמצעי של ה-א').

2. ס"ק י.

3. מקדש מעט ס"ק יא.

4. מקדש מעט ס"ק יז.

5. סימן לב ס"ק קכב.

6. ס"ק יד.

7. מקדש מעט ס"ק כד.

גם ל-י' התחתונה צריך לעשות לכתחילה עוקץ קטן בראשה, אלא שכיון שמדובר ב-י' הפוכה הרי שהעוקץ הוא בתחתית האות א' (בצד ימין של ה-י' התחתונה) ופונה כלפי מטה⁸. עוקץ זה של ה-י' התחתונה צריך להיות לכתחילה מכוון כנגד העוקץ העליון של ה-י' העליונה.

בכתב האריז"ל ה-י' התחתונה היא כעין ד' הפוכה, והיינו שהראש של ה-י' ממשיך קצת החוצה מעבר לרגל של ה-י', כמו באות ד' שהפס העליון ממשיך אחורה מעבר לרגל⁹.

כשאינן צורת י':

אם ה-י' העליונה או ה-י' התחתונה של ה-א' נוגעת בקו האמצעי בדיבוק עב באופן שכבר אין עליה צורת י' אלא רק פס עבה (שלא ניתן להבחין בו בין הראש ובין הרגל) – פסול, ולדעת המשנ"ב לא ניתן לתקן זאת בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב משום "שלא כסדרן". אמנם לדעת מקדש מעט¹⁰ אפילו בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב מותר להוסיף ראש ל-י' ובכך להכשיר את האות (היינו שהפס העבה יהיה כולו הרגל של ה-י', ועליו מוסיף את ראש ה-י'), כיון שגם ללא הראש של ה-י' נחשב שיש כאן צורת א'.

עוקץ תחתון של י' העליונה שנוגע בקו האמצעי:

ה-י' העליונה צריכה לגעת בקו האמצעי רק ברגל שלה. במקרה שהעוקץ התחתון של ה-י' העליונה נוגע גם כן בקו האמצעי (והוא הדין אם קצה הראש של ה-י' התחתונה נוגע בקו האמצעי) – כתב במקדש מעט¹¹ שיש אומרים שנחשב כשינוי צורה של ה-א', וממילא לא מועיל לגרור רק את הנגיעה אלא צריך למחוק את כל ה-י' (כדי שלא יהיה חק תוכות). לשיטה זו אם מדובר בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב – אי אפשר לתקן משום "שלא כסדרן".

אמנם יש אומרים שכיון שה-י' ניכרת אין זה נחשב שינוי צורה של ה-א', אלא החסרון בזה הוא רק מצד היקף גויל. לשיטה זו מותר לגרור את הנגיעה ואין זה נחשב חק תוכות, וממילא גם בתפילין ומזוזות ניתן לגרור את הנגיעה לאחר שהמשיך לכתוב.

8. מדובר כאן על עוקץ שהוא כנגד עוקץ עליון של י', אך עוקץ תחתון של י' אינו מוזכר בפוסקים לגבי ה-י' התחתונה.

9. בשו"ע הרב כתב: "ונקודה התחתונה (י' התחתונה) פעמים שתמונתה כ-ד' קטנה הפוכה על פי הסוד, וכן צריך להיות בתפילין על פי קבלת האר"ז"ל, ופעמים שתמונתה גם כן כ-י' תלויה בתגה (ברגל שלה) בגוף ה-א" (בקו האמצעי). במקדש מעט (ס"ק יח) כתב שאפשר שכונת שו"ע הרב שבתפילין יש לעשות כ-ד' הפוכה ובספר תורה כ-י' הפוכה.

10. ס"ק ח.

11. ס"ק ג-ד.

להלכה הכריע מקדש מעט שבתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב יש לסמוך על השיטה המקילה ולגרור רק את הנגיעה, וכך יש לנהוג גם בספר תורה אם מדובר על אות א' של שם קדוש¹². אבל במילים רגילות בספר תורה יש למחוק את כל ה-י' ולכותבה מחדש.

אות ב'

מבנה כללי:

האות ב' מורכבת מגג עליון מאוזן, קו אמצעי מאונך (שיורר מסוף הגג העליון כלפי מטה), ופס תחתון.

גג העליון:

בצד שמאל של הגג העליון (בתחילת הגג) יש לעשות לכתחילה עוקץ קטן כלפי מעלה. וכן בצד ימין של הגג העליון יש לעשות לכתחילה עוקץ קטן שפונה כלפי מעלה באלכסון, כלומר נוטה קצת לכיוון האות שלפני ה-ב'.

פס התחתון:

הפס התחתון של ה-ב' צריך להמשך מעבר לקו האמצעי באופן שנוצר עקב עב בחלק האחורי של ה-ב'.

בסוף העקב נהוג לעשות עוקץ קטן כלפי מעלה¹³.

דמיון לאות כ':

צריך להזהר שהאות ב' תהיה מרובעת בזוויותיה כדי שלא תיראה כמו כ'. הזוית המרובעת היא בצד ימין של ה-ב', הן למעלה בגג העליון והן למטה בפס התחתון.

אם ה-ב' אינה מרובעת כראוי ונראית כ-כ' – פסולה. ואם יש לנו ספק בדבר – מראים לתינוק.

12. למדנו לעיל שלדעת מקדש מעט מותר להוסיף ראש של י', עליונה או י', תחתונה אפילו בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב. לפי זה גם בנידון דידן (שעוקץ התחתון של י', עליונה נוגע בקו האמצעי של ה-א, בתפילין ומזוזות או בשם קדוש בספר תורה) – אם יש אפשרות להוסיף ראש חדש ל-י', העליונה ולאחר מכן למלא דיו בין העוקץ התחתון של ה-י', הנוגע בקו האמצעי ובין הרגל של ה-י', הנוגעת בקו האמצעי באופן שהכל יהפוך לרגל אחת עבה – עדיף לעשות זאת מאשר לגרור את הנגיעה [אבל לא ימלא דיו בין העוקץ ובין הרגל לפני שהוסיף ראש חדש אם מדובר בשם קודש, כיון שנחשב כמוחק את השם לשיטה הסוברת שנגיעת העוקץ התחתון של ה-י', בקו האמצעי אינה נחשבת שינוי צורה של ה-א,] (מקדש מעט ס"ק ז-ח).

13. עוקץ זה אינו מוזכר בלבוש ובמשנ"ב, אלא מקורו בספר אמרי שפר.

אם בתחתית ה-ב' מצד ימין לא עשה עקב כלל, אבל עשה שם זווית מרובעת - כשר בדיעבד, שעל ידי הזווית המרובעת ניכר שזוהי ב' ולא כ'¹⁴. ויש שהצריכו להראות לתינוק¹⁵.

אם למעלה עשאה עגולה ולמטה מרובעת כראוי - כתב המשנ"ב שצריך עיון בזה ואין להקל. אמנם אם התינוק קורא את האות כהלכתה - אפשר שיש להקל להוסיף דיו ולתקן אפילו בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב¹⁶.

ובמקדש מעט¹⁷ כתב שדין זה תלוי במחלוקת הפוסקים האם יש מקור בדברי חז"ל לזווית מרובעת באות ב' למעלה, שיש אומרים שההיכר הנזכר בדברי חז"ל בין ב' ל-כ' הוא רק בעקב וזווית מרובעת למטה¹⁸, ולפי שיטתם אם עשה את ה-ב' עגולה למעלה ומרובעת למטה והתינוק קורא אותה ב' - כשר (ואפשר שאפילו אין צריך להראות לתינוק, שהעיקר לעיכובא הוא רק הריבוע למטה), ויש אומרים שההיכר הנזכר בדברי חז"ל בין ב' ל-כ' הוא גם בזווית מרובעת למעלה, ולשיטתם אפשר שאפילו אם התינוק קורא את האות ב' אין להכשיר (כיון שענינו הרואות שהיא עגולה למעלה ואינה עשויה כהלכתה, והתינוק מזהה אותה כ-ב' רק בגלל העקב או הריבוע התחתון. אמנם יש מקום לומר שגם לשיטה השנייה מועיל בזה קריאת תינוק).

להלכה עולה ממקדש מעט¹⁹ שאם נמצאה ב' עגולה למעלה ועם עקב כראוי למטה - יש לתקן על ידי הוספת דיו (אפילו בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב. אמנם אם נמצאה בספר תורה באמצע הקריאה אין להוציא בעבור זה ספר תורה אחר, אלא לתקן לאחר הקריאה). ואם היא עגולה למעלה וזווית מרובעת למטה ללא עקב - יש להראות לתינוק, ואם קורא אותה ב' יתקנו על ידי הוספת דיו (וגם כשיש זווית מרובעת למעלה וזווית מרובעת למטה ללא עקב, יש להראות לתינוק לדעת המקדש מעט²⁰).

14. מקדש מעט ס"ק ב.

15. כך עולה ממקדש מעט ס"ק ז. אמנם מהמשנ"ב עולה שהאות כשירה ואין צורך בשאלת תינוק. ולמעשה צריך עיון כיצד לנהוג, שכן התינוקות בזמננו רגילים להבדיל בין ב, ל-כ, על ידי העקב.

16. ביאור הלכה ד"ה ואין להקל.

17. ס"ק ה.

18. כך שיטת הרא"ש וראשונים נוספים, וכן משמע משו"ע הרב שכתב שהריבוע של האות ב, למעלה הוא על פי הסוד.

19. ס"ק ו-ז.

20. ולמשנ"ב אין צריך להראות לתינוק, כדלעיל הערה 15.

המשנה ברורה נוטה להחמיר, ומכשיר רק על ידי קריאת תינוק ולאחריה תיקון. והמקדש מעט סובר שאם יש לה עקב למטה ניתן לתקן אף ללא תינוק.	עשאה עגולה למעלה
פסול	עשאה עגולה למטה
אם עשאה מרובעת - לרוב הפוסקים כשר, והמקדש מעט נוטה להצריך תינוק.	החסיר עקב

אם הפס התחתון של אות ב' נדבק לפס תחתון של אות ב' אחרת הסמוכה לה באופן שהכל פס אחד ארוך - הרי זה שינוי צורה של ה-ב' השניה, כיון שמחמת הדיבוק לא ניכר האם יש ל-ב' השניה זוית מרובעת למטה או שהיא עגולה למטה, והיינו שלא ניכר אם היא ב' או כ', ולא ניתן לתקן זאת באמצעות גרירה משום "חק תוכות"²¹.

דמיון לאות נ':

אם קיצר את הגג העליון של האות ב' עד שנראית לתינוק כ-נ' - כתב המשנ"ב שנראה שיש להחמיר בזה, ולא מועיל בזה תיקון בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב. וכן עולה ממקדש מעט²², והוסיף שהוא הדין אם עשה את הפס התחתון קצר ביחס לגג העליון עד שיש ספק אם יש על האות צורת ב' - מראים לתינוק.

גודל האות:

הגג העליון של ה-ב' הוא ברוב של עובי קולמוס (שהרי הוא פס ישר שנכתב עם עובי הקולמוס) וגם הפס התחתון הוא עובי קולמוס, ויש להזהר לכתחילה שגם החלל שבין הגג העליון לפס התחתון יהיה ברוב של עובי קולמוס באופן שגובה ה-ב' כולה 3 קולמוסים, וגם אורך האות (מימין לשמאל) יהיה לכתחילה כ-3 קולמוסים, שכן לכתחילה מצוה ונוי לעשות את האותיות כריבוע שווה צלעות כמה שאפשר.

פיסוק באות:

כל חלקי האות צריכים להיות מחוברים, ואם יש ביניהם פיסוק ותינוק מכיר את האות - מותר לחבר את הפיסוק אפילו בתפילין ומזוזות לאחר שהמשיך לכתוב²³.

21. מקדש מעט ס"ק ד.

22. ס"ק י.

23. פרי מגדים (סוף סימן לב), מקדש מעט ס"ק א.

1. כמה קוצים צריך לכתחילה להיות ליודי הא' והיכן – ומי מהם מעכב בדיעבד?

2. כיצד יש לתקן אן עשה את היוד העליונה הפוכה לצד שמאל?

3. מה שונה בכתב האריז"ל באות א'?

4. כשהיוד של האלף אין לה ראש ורגל אלא רק פס – האם ניתן לתקן בתפילין ומזוזות?

5. מה הדין אם עשה את האות כ' עגולה למעלה, ולמטה עשה לה עקב או ריבוע?

6. מה הדין אם עשה את הב' קצרה ויש חשש שדומה לאות נ'?

7. מהו גדולה הרצוי של האות ב' לאורך ולרוחב?

8. איזו רגל של הג' צריכה להימשך למטה יותר מהשניה?

9. מה הדין אם עשה את שני רגל הג' שמסתיימות באותו גובה?
